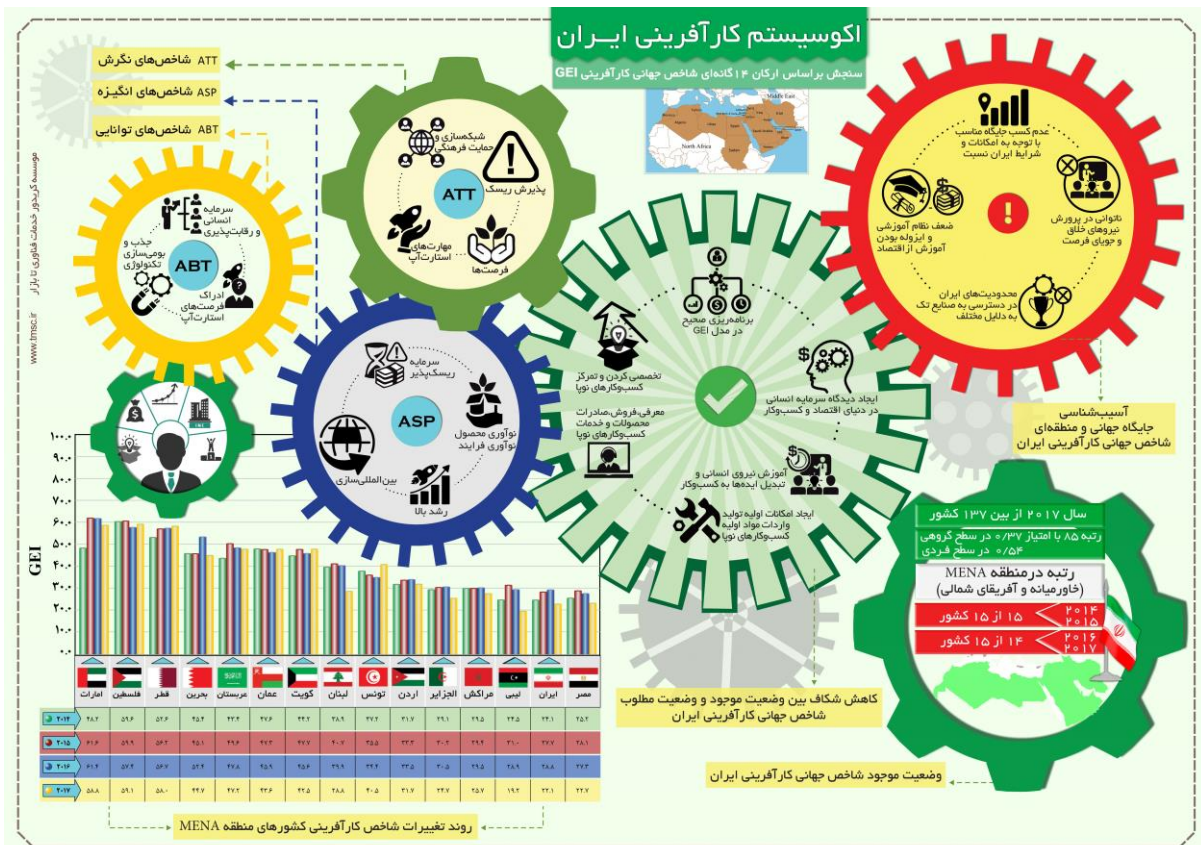

اکوسیستم کارآفرینی ایران: مانع یا محرک

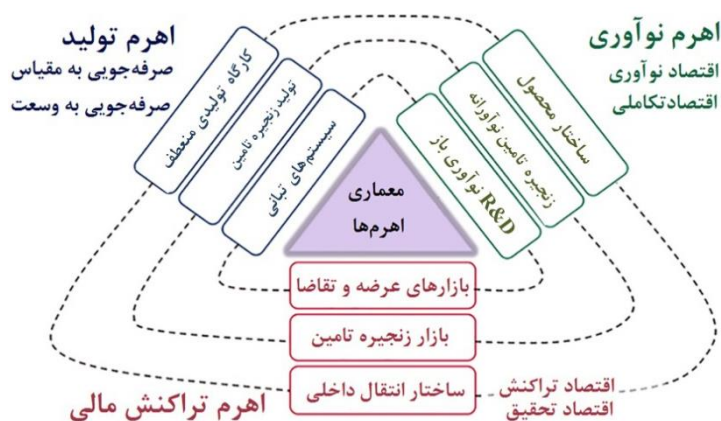

به منظور تعریف دقیق‌تر اکوسیستم کارآفرینی باید تعریفی دقیق از کارآفرینی داشت، این تعریف به مرور زمان و بر پایه نیاز اقتصاد تغییر کرده است. به‌طور کلی کارآفرینی را می‌توان خود اشتغالی همراه با ریسک تعریف کرد^[۱]. نتیجه کارآفرینی خروج بنگاه‌های با بهره‌وری کمتر از دور رقابت و محیط اقتصادی است. در گذشته کارآفرینی به نقش فردی تاکید داشت و نوعی نگرش فردی محسوب می‌شد و به همین دلیل تلاش دولت‌ها جهت توسعه کارآفرینی محدود به سیاست‌های سطح فردی بود و انتظار می‌رفت که کارآفرینی تنها با آموزش افراد و فرهنگ‌سازی در جامعه توسعه پیدا خواهد کرد. اما تجربه نشان داد که کارآفرینی نیازمند محیطی مساعد بوده و انگیزه فردی کافی نیست. کارآفرینی تا حد زیادی وابسته به زمینه‌ای بوده که کارآفرین در آن فعالیت می‌کند مانند اجتماع، محیط نهادی و محیط فیزیکی؛ به همین دلیل اصطلاح اکوسیستم در سیاست‌گذاری اهمیت ویژه‌ای پیدا کرده است. در واقع اکوسیستم کارآفرینی به افراد، سازمان‌ها و نهادهایی اشاره می‌کند که محرک و یا مانع تصمیم فرد برای کارآفرینی بوده و بر احتمال موفقیت فرد در صورت راه‌اندازی کسب‌وکار کارآفرینانه تاثیرگذار است. اکوسیستم محیطی را ایجاد می‌کند که لازم است عناصر آن برای رشد بنگاه‌های نوآور با یکدیگر همراه شوند.^[۲]

آن چه در اکوسیستم کارآفرینی حائز اهمیت است وجود ذینفعان و همکاری متقابل آن‌ها بوده که منجر به ایجاد شرایط مناسب برای فعالیت کارآفرینان و توسعه کسب‌وکار می‌شود. هر نهادی که به طور بالفعل و یا بالقوه تاثیرگذار، مشوق و حامی کارآفرینی است ذینفع اکوسیستم کارآفرینی به حساب می‌آید از آن جمله می‌توان به ارگان‌های

دولتی، دانشگاه‌ها، بانک‌ها، کارآفرینان، مراکز رشد، مراکز شتاب‌دهنده، رهبران اجتماعی، نمایندگان نیروی کار، نشریات تخصصی حوزه کارآفرینی و ... اشاره نمود [۳].

لازم به توضیح است که بین اکوسیستم کارآفرینی و اکوسیستم کسب‌وکار تفاوت وجود داشته و اکوسیستم کسب‌وکار مفهوم وسیع‌تری نسبت به اکوسیستم کارآفرینی دارا می‌باشد. در اکوسیستم کسب‌وکار، نکته مهم درک مفهوم اهرم است. اهرم به معنی وجود مکانیزم‌هایی برای تولید یک خروجی بوده که با مقدار ورودی متناسب نیست. به عبارتی دیگر، بوسیله اهرم، می‌توان بیشتر از آنچه شایسته آن هستید بدست آورید. اهرم‌ها در اکوسیستم کارآفرینی نیز اثرگذار هستند [۴].

شکل ۱. اهرم‌های اکوسیستم کسب‌وکار و کارآفرینی

در شناسایی نیروهای کارآفرین، معمولاً دانش‌آموختگان رشته‌های مهندسی را کارآفرینان بالقوه می‌نامند. باید در نظر داشت که ایران پنجمین کشور در جهان (پس از هند، چین، روسیه و آمریکا) از نظر تعداد فارغ‌التحصیلان رشته مهندسی بوده اما دارای جایگاه مطلوبی در شاخص‌های جهانی مرتبط با کارآفرینی از قبیل سهولت فضای کسب‌وکار (رتبه ۱۳۰ در سال ۲۰۱۵)، شاخص نوآوری جهانی (رتبه ۷۸ در سال ۲۰۱۶) و شاخص جهانی کارآفرینی (رتبه ۸۰ در سال ۲۰۱۶) ندارد [۵]. عدم رابطه همکاری موثر بین دانشگاه‌ها و صنعت از دلایل به‌وجود آمدن شرایط مطرح شده می‌باشد. بدین منظور دانشگاه‌ها برای جبران این کمبود به‌سوی ایجاد مراکز رشد، پارک‌های علم و فناوری و هسته‌های کارآفرینی روی آورده‌اند. این مراکز به عنوان حلقه واسط دانشگاه و صنعت عمل کرده و سبب افزایش مهارت‌های کارآفرینی دانشجویان و دانش‌آموختگان می‌گردد [۶].

بر اساس سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ ایران باید در منطقه (آسیای میانه، خاورمیانه، قفقاز و کشورهای همسایه شامل آذربایجان، اردن، ارمنستان، عربستان سعودی، قطر، ازبکستان، ترکمنستان، عمان، کویت، اسرائیل، بحرین، ترکیه، فلسطین، گرجستان، مصر، افغانستان، پاکستان، سوریه، قرقیزستان، لبنان، امارات متحده عربی، تاجیکستان، عراق، قزاقستان و یمن) سرآمد باشد. براساس رتبه‌بندی جهانی و شاخص جهانی کارآفرینی (که به‌دلیل مدنظر قراردادن کارآفرینی در سطح فردی و محیطی مورد تایید وزارت کار و امور اجتماعی نیز می‌باشد) در سال ۲۰۱۷ ایران در بین ۱۳۸ کشور رتبه ۸۵ را به خود اختصاص داده است. شاخص جهانی کارآفرینی پس از بررسی کشورها از منظر ساختار بازار، زیرساخت‌ها، تحقیق و توسعه، ساختار مالی، بخش خصوصی، بخش دولتی و سیستم آموزشی کشورها

۱. Global Entrepreneurship Index

را مورد ارزیابی قرار داده و بر اساس تعاملات پویا و نهادینه شده بین نگرش^۱ (ATT)، توانایی^۲ (ABT) و انگیزه^۳ (ASP)؛ که محرک کارآفرینی مولد هستند، هم در سطح فردی و هم در سطح نهادی؛ کشورها را رتبه‌بندی می‌کند. ارکان ۱۴ گانه اندازه‌گیری و سنجش اکوسیستم کارآفرینی کشورها شامل موارد زیر است [۷]:

۱- نگرش:

- a. ادراک فرصت‌ها: قابلیت درک فرصت توسط جامعه با توجه به اندازه بازار داخلی و سطح شهرنشینی کشور
- b. مهارت‌های استارت‌آپ: درصد جمعیتی دارای مهارت‌های شروع یک کسب‌وکار
- c. پذیرش ریسک: درصدی از جمعیت که باور ندارند ترس از شکست مانع آن‌ها برای شروع یک کسب‌وکار خواهد شد
- d. شبکه‌سازی: درصد جمعیتی که شخصاً کارآفرینی را که طی دو سال اخیر کسب‌وکاری را شروع کرده است می‌شناسند
- e. حمایت فرهنگی: سنجش ترکیبی از نگاه ساکنین یک کشور به کارآفرینی بر حسب موضوع منزلت و انتخاب مسیر شغلی و همچنین میزان تاثیر سطح فساد در کشور بر این نگاه

۲- توانایی:

- a. فرصت‌های استارت‌آپ: سنجش از کسب‌وکارهای نوپایی که توسط افرادی ایجاد شده‌اند که فرصتی آن‌ها را ترغیب کرده است
- b. جذب و بومی‌سازی تکنولوژی: ظرفیت یک کشور برای جذب فناوری در سطح بنگاه اقتصادی
- c. سرمایه انسانی: میزان سرمایه‌گذاری یک کشور در آموزش‌های ضمن خدمت و ارتقاء کارکنان
- d. رقابت‌پذیری: یگانگی محصول یا یک کسب‌وکار در بازار

۳- انگیزه:

- a. نوآوری محصول: پتانسیل یک کشور برای تولید محصولات جدید و تطبیق و تقلید از محصولات موجود
- b. نوآوری فرایند: درصد کسب‌وکارهایی که اصول زیربنایی فناوری آن‌ها کمتر از پنج سال عمر دارد
- c. رشد بالا: کسب‌وکارهایی که قصد دارند طی ۵ سال آتی بیش از ۵۰ درصد رشد کنند یا حداقل ۱۰ نفر را به کار گمارند
- d. درون‌زایی / بین‌المللی‌سازی: میزان جهانی شدن اقتصاد کشور
- a. ریسک سرمایه: ترکیبی از سنجش‌های سرمایه‌گذاری غیررسمی (درصد سرمایه‌گذاران غیررسمی در جمعیت ۱۸ تا ۶۴ ساله) و عمق بازار سرمایه (اندازه و نقدشوندگی بازار سهام، سطح عرضه عمومی، ادغام و خرید و فعالیت بازار وام و اعتبار)

در اینفوگرافیک زیر رتبه کشورهای مختلف مطابق با شاخص جهانی اکوسیستم کارآفرینی آورده شده است [۸].

! Attitude

۲ Ability

۳ Aspiration

شکل ۲. اینفوگرافیک رتبه کشورها در شاخص جهانی کارآفرینی

همان‌طور که ملاحظه می‌شود بر خلاف سند ۱۴۰۴ ایران در منطقه در رتبه مناسبی قرار نداشته و بقیه کشورها جایگاه به مراتب بهتری نسبت به ایران دارا می‌باشند. البته باید خاطر نشان کرد که ایران در این لیست در یک سال اخیر شش رتبه تنزل جایگاه داشته است.

بر اساس گزارش *GEI* در سال ۲۰۱۶ در بین کشورهای منطقه، قطر با کسب امتیاز ۵۶٫۷ در شاخص ریسک سرمایه و فرایند نوآوری بالاترین رتبه را در سطح بین‌الملل به خود اختصاص داده از طریق بهبود فرایندهای آموزشی و خلق تکنولوژی می‌تواند جایگاه بهتری به خود اختصاص دهد. بر همین اساس امارات متحده عربی بالاترین رتبه را در بین کشورهای منطقه از طریق افزایش اشتغال، رشد ۵۰ درصدی در پنج سال گذشته و تولید محصولات جدید به خود اختصاص داده و با کاهش ناسازگاری و توسعه شبکه کارآفرینی می‌توانند رتبه ۱۹ خود را ارتقا دهند که توانسته‌اند در سال ۲۰۱۷ جایگاه نوزدهم خود را حفظ کنند.

در این طبقه‌بندی در بین پنج طبقه کلی، ایران در طبقه کیفی چهارم با کشورهایی از جمله گرجستان، هندوستان، اندونزی و ... هم‌گروه بوده و فاصله بسیاری با کشورهای همسایه مانند قطر که در طبقه کیفی اول قرار گرفته دارند. در این بین اگرچه کشور تایوان در سال ۲۰۱۶ در رتبه ششم (که نسبت به سال ۲۰۱۵ صعود دو رتبه‌ای داشته) اما در سال ۲۰۱۷ با ۱۰ رتبه نزول در رتبه شانزدهم قرار گرفته است.

در این رتبه‌بندی در سال ۲۰۱۶ قطر در رتبه ششم و امارات متحده عربی در رتبه نوزدهم جهانی قرار دارند اما در بین کشورهای منطقه شامل خاورمیانه و آفریقای شمالی^۱ (*MENA*) کشور امارات متحده عربی رتبه نخست را دارد. این جابه‌جایی در رتبه‌بندی به دلیل در نظر گرفتن سرانه تولید ناخالص داخلی است. باید در نظر داشت کشورهای مانند قطر، امارات و ... نسبت به ایران دارای شرایط محیطی، جغرافیایی و حتی ژئوپولیتیکی ضعیف‌تر می‌باشند و

^۱ Middle East/ North Africa

بسترهای کمتری برای ایده‌پردازی و رونق کسب‌وکارهای جدید وجود دارد اما توانسته‌اند با حمایت مناسب و برنامه‌ریزی بلندمدت رتبه‌های بالایی را کسب کنند.

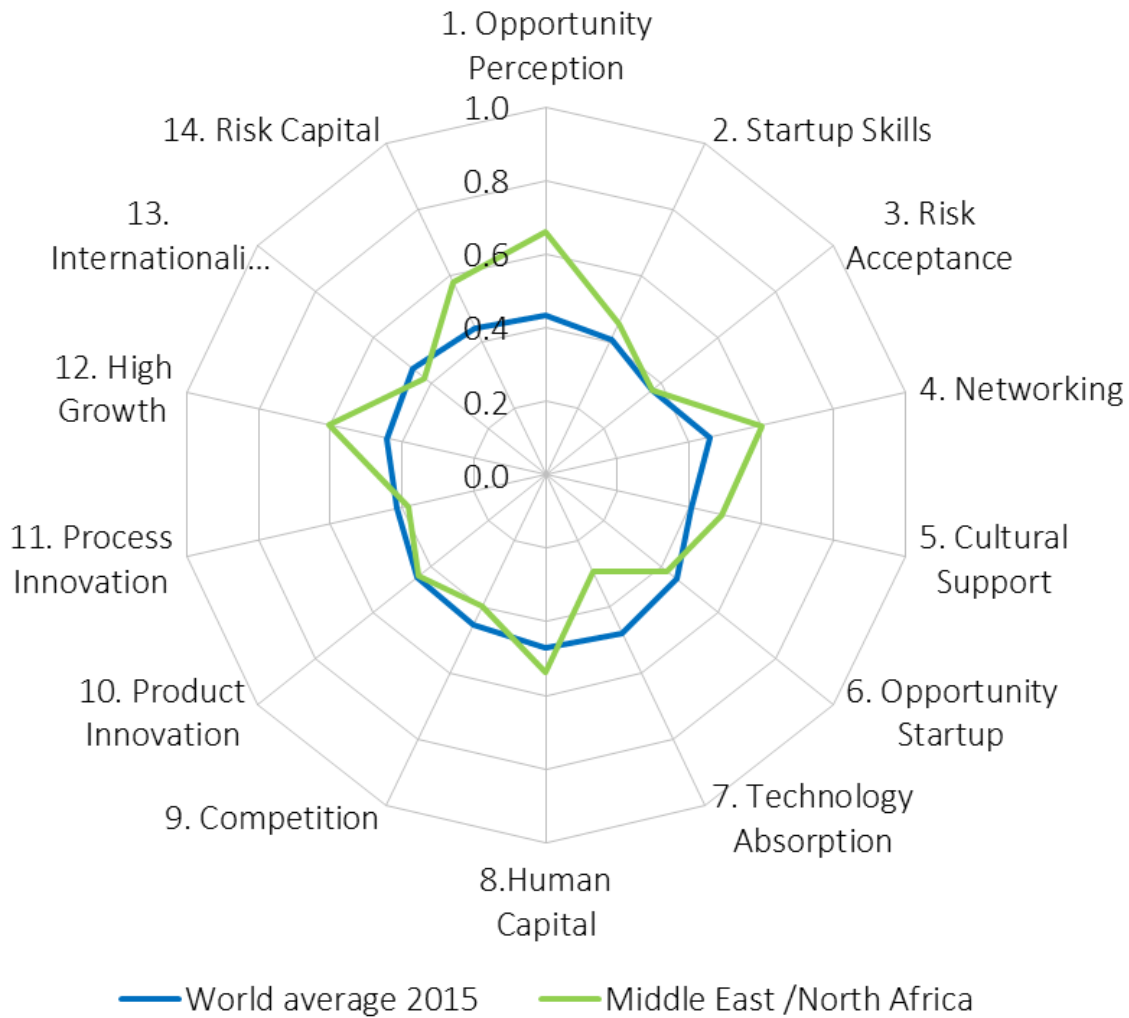
بر اساس گزارش‌های جهانی اکوسیستم کارآفرینی در ایران، اگرچه با توجه به امکانات و شرایطی که در اختیار دارد جایگاه مناسبی را کسب نکرده اما توجه به این نکته خالی از لطف نیست که کوچک بودن فاصله امتیازی (دامنه تغییرات امتیازات که ناشی از تفاوت بیشترین امتیاز شاخص‌ها با کمترین امتیاز شاخص‌هاست) کشور ایران بیانگر رشد متوازن فاکتورهای مورد بررسی بوده که برای بهبود باید برای همه ارکان بیان‌شده برنامه‌ریزی جامع و کامل داشت.

اگرچه ایران در بین سایر کشورها تقریباً در نیمه جدول مسیر قرار دارد اما در بین کشورهای منطقه جایگاه بسیار پایینی داشته و در این دو سال اخیر از بین ۱۵ کشور منطقه MENA (خاورمیانه و آفریقای شمالی) رتبه چهاردهم را کسب کرده در سال ۲۰۱۶ کشور مصر و ۲۰۱۷ کشور لیبی بعد از ایران قرار گرفته‌اند. در جدول ۱ امتیازات کشورهای منا آورده شده است.

جدول ۱. رتبه‌بندی کشورهای خاورمیانه و آفریقای شمالی (MENA) بر اساس GEI در سال ۲۰۱۷

ردیف	کشور	نگرش	توانایی	انگیزه	GEI
۱	اسرائیل	۵۴/۵	۵۴/۱	۶۸/۶	۵۹/۱
۲	امارات متحده عربی	۴۹/۹	۵۹/۴	۶۷/۰	۵۸/۸
۳	قطر	۵۵/۹	۵۵/۶	۶۲/۳	۵۸/۰
۴	عربستان سعودی	۵۶/۳	۴۰/۶	۴۴/۶	۴۷/۲
۵	بحرین	۴۵/۵	۴۵/۰	۴۳/۶	۴۴/۷
۶	عمان	۴۵/۴	۴۰/۳	۴۵/۲	۴۳/۶
۷	کویت	۴۴/۹	۳۷/۶	۴۴/۹	۴۲/۵
۸	تونس	۳۲/۷	۴۵/۲	۴۳/۷	۴۰/۵
۹	اردن	۳۹/۵	۲۵/۱	۳۰/۵	۳۱/۷
۱۰	لبنان	۲۵/۸	۲۷/۹	۳۲/۸	۲۸/۸
۱۱	مراکش	۲۳/۹	۲۰/۰	۳۳/۱	۲۵/۷
۱۲	الجزایر	۳۳/۲	۲۱/۳	۱۹/۷	۲۴/۷
۱۳	مصر	۱۶/۰	۱۹/۹	۳۲/۳	۲۲/۷
۱۴	ایران	۲۱/۳	۲۵/۴	۱۹/۶	۲۲/۱
۱۵	لیبی	۱۱/۹	۲۶/۵	۱۹/۳	۱۹/۲

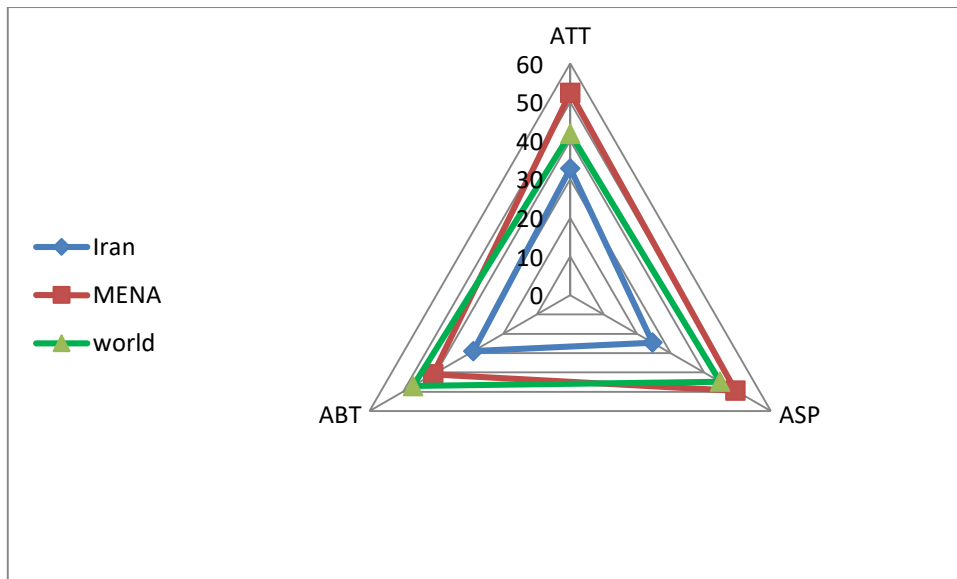
البته باید این نکته را مدنظر قرار داد که در بین سه دسته کلی شاخص‌های نگرش، توانایی و انگیزه؛ فقط در قسمت شاخص‌های توانایی از کشور پانزدهم بالاتر بوده که سبب شده آخرین کشور نباشد. این دسته شاخص‌ها شامل فرصت‌های استارت‌آپ، جذب و بومی‌سازی تکنولوژی، سرمایه انسانی و رقابت‌پذیری وضعیت مطلوب‌تری دارد ولی در بقیه شاخص‌ها دارای اختلاف فاحش با کشورهای دیگر است.

شکل ۳. نمودار وضعیت *MENA* در مقایسه با میانگین جهانی در سال ۲۰۱۵

در نمودار فوق ارکان مورد بررسی در رتبه‌بندی اکوسیستم کارآفرینی در *MENA* در مقایسه با میانگین جهانی آورده شده است. در برخی از شاخص‌ها مانند ادراک فرصت‌ها به دلیل ماهیت منطقه و پتانسیل رشد تفاوت معناداری با میانگین جهانی دارد اما در دیگر شاخص‌ها تفاوت‌ها خیلی فاحش نمی‌باشد.

در نمودار بعدی میانگین وضعیت ایران، *MENA* و دنیا در سه دسته کلی شاخص‌های نگرش، توانایی و انگیزه به صورت مقایسه‌ای آورده شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود ایران با اختلاف بسیار زیادی از میانگین منطقه و جهانی فاصله دارد و باید در همه جوانب به صورت مجدانه تلاش کرده تا بتواند وضعیت بهتری کسب نماید که متأسفانه روند صعودی ادامه‌دار نبوده و دارای نوسان می‌باشد؛ به طوری که از سال ۲۰۱۵ به ۲۰۱۶ صعود دو پله‌ای ولی در سال اخیر نزول هشت پله‌ای را تجربه کرده است.

شکل ۴. وضعیت GEI در ایران، MENA و دنیا

در کشورهای منطقه جهت کاهش شکاف موجود بین ایران و سایر کشورها باید سه کشور امارات متحده عربی، الجزایر و اسرائیل را در نظر گرفت. امارات متحده عربی دارای بیشترین سرانه تولید ناخالص داخلی، الجزایر نمادی از اقتصاد آفریقای شمالی و اسرائیل کشور هایتک منطقه به عنوان الگوهای پیشرفت و هدف‌گذاری در نظر گرفته می‌شوند.

امارات متحده عربی در سه فاکتور سرمایه انسانی، ریسک سرمایه و رشد بالا به صورت قابل ملاحظه‌ای عملکرد مطلوبی داشته است. در این سه فاکتور با توجه به جمعیت تحصیلکرده و جوان کشور و تبدیل مهارت‌های تئوریک آنان به مهارت‌های عملیاتی از طریق دوره‌های ضمن خدمت، فنی و حرفه‌ای و راهکارهایی از این قبیل می‌توان نیروی انسانی دارای قدرت و بینش جذب فرصت‌ها و تلاش‌گر در جهت تبدیل ایده به کسب‌وکار به‌دست آورد. فاکتور سرمایه انسانی در دسته شاخص‌های توانایی قرار داشته که در ایران وضعیت بهتری دارند. دو مورد دیگر یعنی ریسک سرمایه و رشد بالا حاصل ایجاد کسب‌وکارهای موفق هستند. حمایت از کسب‌وکارهای جدید توسط شتاب‌دهنده و سایر سیستم‌های موجود و ماندگاری *SME*ها، افزایش رشد و رونق اقتصادی به همراه داشته و از طرف دیگر ریسک سرمایه‌گذاری را کاهش می‌دهد.

کشور الجزایر دارای رتبه یازدهم در بین ۱۵ کشور منطقه بوده و شرایط نزدیکتری به ایران داشته و نقاط مثبت آن در درک فرصت‌ها و ریسک سرمایه‌گذاری بوده است. ضعف نظام آموزشی و ایزوله بودن سیستم آموزشی از محیط اقتصادی سبب عدم توانایی در تربیت نیروهای خلاق و جویای فرصت شده و نهایتاً نظام آموزشی در بهترین حالت تنها توانایی تربیت نیروهای کاری متعهد در ایفای امور محوله را دارد. از مهم‌ترین کمک‌هایی که سازمان‌های شتاب‌دهنده و دیگر نهادهای مرتبط می‌توانند در بهبود محیط کسب‌وکار داشته باشند ایجاد و حساس کردن دیدگاه سرمایه انسانی به محرک‌های محیطی در دنیای اقتصاد و کسب‌وکار می‌باشد.

در نهایت دولت اسرائیل که در رتبه ۱۲۱ام جهانی و اولین کشور منطقه در اکوسیستم کارآفرینی می‌باشد در نوآوری در محصول، نوآوری در فرایند و سرمایه انسانی از دیگر کشورهای منطقه متمایز است. اسرائیل به دلیل در اختیار داشتن صنایع هایتک، طبیعتاً دارای نیروهای متخصص بوده و تخصص سرمایه انسانی این توانایی را به آن‌ها می‌دهد که شکاف‌های موجود را شناسایی کرده و با پیشینه دانشی و مهارتی خود راهکارهای کارآفرینانه برای برطرف کردن آن نیز داشته باشند. از طرف دیگر صنایع هایتک بستر نوآوری در فرایند و محصول را فراهم می‌کند. اگرچه ایران در دسترسی به صنایع هایتک به دلایل ساختاری، زیرساختی و ... ممکن است محدودیت‌هایی داشته باشد اما می‌تواند این کمبود را با سرمایه‌گذاری بر روی تربیت نیروی انسانی و هموار کردن مسیر تبدیل ایده‌ها به کسب‌وکارها؛ جبران کند.

از طرف دیگر می‌دانیم که اقتصاد ایران اقتصاد مبتنی بر عوامل تولید بوده و بیشتر درگیر کاهش قیمت تمام شده می‌باشد به همین دلیل به دنبال به‌کارگیری نیروی کار با هزینه ارزان‌تر بوده که این دیدگاه خود سبب کاهش دیدگاه کارآفرینی و حساسیت به محیط و از دست رفتن فرصت‌های کارآفرینی می‌شود. البته وضعیت ایران در مقایسه با سایر کشورها مانند الجزایر، مصر، پاکستان و ... در سال‌های اخیر روند نزولی داشته و بدترین عملکرد را در بین سایر کشورها داشته است^[۹].

از دیگر حمایت‌هایی که سازمان‌ها و نهادهای یاری‌دهنده از جمله شتاب‌دهنده‌ها می‌توانند داشته باشند کمک به معرفی، فروش، بازرگانی، صادرات و یا در فراهم آوردن امکانات اولیه تولید از جمله واردات مواد اولیه مورد نیاز است. در این شرایط با تخصصی کردن فعالیت‌ها در کسب‌وکارهای نوپا امکان تمرکز بر فرایند اصلی به‌وجود آمده و این کسب‌وکارها با درگیر نشدن در مسایل تامین و فروش امکان کسب موفقیت بیشتری دارند.

در نهایت باید در نظر داشت که بر اساس گزارش‌های بانک جهانی، ایران از منظر شروع یک کسب‌وکار جدید (با در نظر گرفتن فاکتورهای قانونی، حقوقی، مالی و ...) وضعیت مناسبی نداشته^[۱۰] که این مورد به صورت مستقیم بر نزول جایگاه ایران در اکوسیستم کارآفرینی تاثیر گذاشته است. شکاف‌ها، مشکلات، کمبودها و ... که در محیط اقتصادی ایران وجود دارد در صورت وجود نیروی انسانی کشف‌کننده فرصت‌ها و شناخت محیط؛ زمینه مناسبی برای رشد و پرورش کارآفرینی و ایجاد کسب‌وکارهای جدید است. در نهایت باید در نظر داشت که موتور محرکه ایران در تغییر جایگاه خود علاوه بر حمایت‌های قانونی و مالی، پرورش مهارت‌ها و انگیزه نیروی انسانی که اکثراً دارای تحصیلات آکادمیک بوده، می‌باشد.

منابع:

۱. Brewer, A., (1992), "entrepreneur", noting that while Cantillon saw the entrepreneur as a risk-taker, Say predominately considered the entrepreneur a "planner", pp. 51.
۲. مدرسی عالم، ز. و داوودی، آ.، (۱۳۹۳)، "شاخص‌های دیده‌بان جهانی کارآفرینی و ارزیابی آن در ایران در سال‌های (۱۳۸۷-۱۳۹۱)"، فصل‌نامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، شماره ۸، صص ۱۴۶-۱۲۵.
۳. World Economic Forum, (2014), "Entrepreneurial ecosystems around the globe and early stage company growth dynamic".
۴. isfahanplus.ir

۵.

۵.

۶. احمدی، و. (۱۳۹۴)، "بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های فضای کسب‌وکار در ایران و جهان"، مرکز پژوهش‌های مجلس.

۷. وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، (۱۳۹۵)، "پایش و بهبود نظام کارآفرینی ایران"، دفتر توسعه کارآفرینی.

۸. <https://thegedi.org/>

۹. دفتر توسعه کارآفرینی، (۱۳۹۵)، "پایش و بهبود نظام کارآفرینی ایران"، معاونت توسعه کارآفرینی و اشتغال.

۱۰. www.doingbusiness.org